

Катастрафізм (франц. catastrophisme, ад грэч. катастроφή = пераварот, знішчэнне) ‘вучэнне, паводле якога развіццё зямной кары і арганічнага свету адбываецца ў выніку перыядычных сусветных геалагічных катастроф і патопаў, што наступаюць пасля трывалага перыяду спакою; тэорыя катастроф’.

У тых выпадках, калі гэта магчыма, робіцца пераклад састаўных частак іншамоўнай першакрыніцы:

Клавікóрды (франц. clavicoorde, ад лац. clavis = ключ + грэч. χορδή = струна).

Калі ж слова складзена з самастойных лексічных адзінак або словаўтваральных элементаў, якія пададзены ў слоўніку асобна, адсутнасць указання на мову-крыніцу перад другой лексічнай адзінкай можа сведчыць аб тым, што яна паходзіць з той жа крыніцы, з якой і першая:

Газабетóн (франц. gaz + béton).

Пры складаных словах, утвораных ад дзвюх асноў або самастойных слоў, адсутнасць указання на мову перад другім словам сведчыць і аб тым, што немагчыма з упэўненасцю сказаць, з якой мовы-крыніцы яно паходзіць:

Газаоперáтар (франц. gaz + opérateur).

Калі слова складзена з самастойных лексічных адзінак, прычым адна з іх французскага паходжання, а другая адносіцца да іншай мовы, у этымалагічнай дзедцы, акрамя кампанентаў складання, падаецца адзнака аб мове-крыніцы кожнай з гэтых адзінак (калі гэта бяспрэчна вядома):

Газака́мера (франц. gaz + італ. camera).

Розныя значэнні ў мнагазначных словах пазначаюцца арабскімі лічбамі з дужкай. Пасля кожнага прамога значэння падаецца (пры наяўнасці) адпаведнае пераноснае.

Падрыхтаваны слоўнік дазваляе спадзявацца, што дадзенае даследаванне паслужыць пэўным укладам у вывучэнне праблемы міжмоўных кантактаў, менавіта запазычанай лексікі ў беларускай мове.

На думку аўтара, праца будзе садзейнічаць таксама далейшаму павышэнню культуры беларускай літаратурнай мовы.

А.М. Муравіцкая

Кампаненты грэчаскага паходжання ў беларускай фізічнай тэрміналогіі

Кампаненты грэчаскага паходжання здаўна шырока выкарыстоўваюцца ў міжнароднай тэрміналогіі. Стабільнасць семантыкі, адсутнасць стылістычнай экспрэсіўнасці, вялікія словаўтваральныя магчымасці робяць іх незаменным будаўнічым матэрыялам для новых тэрмінаў [4, с. 167].

Сучасную беларускую тэрміналогію зараз таксама нельга ўявіць без тэрмінаў грэчаскага паходжання. У самых розных сферах чалавечай дзейнасці, прыродазнаўчых, грамадскіх навук, медыцыне гэтыя тэрміны займаюць значнае месца і складаюць найбольшы працэнт сярод усіх запазычанняў.

Станаўленне беларускай фізічнай тэрміналогіі пачалося ў 20-ыя гады ХХ стагоддзя. У 1929 годзе быў выдадзены 21 выпуск серыі “Беларуская навуковая тэрміналогія” пад назвай “Слоўнік фізічнае тэрмінолёгіі”, які налічваў 6906 тэрмінаў. Менавіта ў гэтым слоўніку ўпершыню ў сістэматызаваным выглядзе прадстаўлена тагачасная беларуская фізічная тэрміналогія. Прыкметная роля ў станаўленні і развіцці тагачаснай фізічнай тэрміналогіі належыць якраз тэрмінам з кампанентамі грэчаскага паходжання. Сярод іх найбольш прадуктыўнымі ў тэрмінаўтварэнні выступаюць наступныя **адназоўнікавыя** звязаныя кампаненты: **аэра-** (ад *aer, aeros* ‘паветра’): *аэрадынаміка, аэракінэматыка, аэрамэханіка, аэрастат, аэрастатыка* і інш.; **гідра-** (ад *hydor* ‘вада’): *гідрамэтрыя, гідрамэханіка, гідрадынамічны ціск, гідраўліка, гідромэтар* і інш.; **тэрма-** (ад *therme* ‘цяпло’): *тэрмагальваномэтар, тэрмаіёны, тэрмамагнэсавая зьява, тэрмамэтрыя, тэрмаэлектронныя токі, тэрмаэлектраруховая сіла, тэрмаэлемент, тэрмомэтар* і інш.; **фота-** (ад *phos, photos* ‘святло’): *фоталюмінісцэнцыя, фотасфэра, фотафон, фотаэлектрон, фотаэлектрычнае стамленьне, фотаграма, фотаэлектрычны элемент, фотомэтар* і інш.; **электра-** (ад *electron* ‘янтар’): *электраадмоўнае цела, электрададатнае цела, электрадынаміка, электраёмнасць, электракапілярныя зьявы, электракінэтычная энергія, электралітычная полярызацыя, электралітычны выпрастач, электрарухавік, электраскоп* і інш.

Даволі актыўна ўдзельнічаюць у тэрмінаўтварэнні і такія адназоўнікавыя кампаненты грэчаскага паходжання: **бара-** (ад *baros* ‘цяжар’): *барагігрограф, бараманомэтар, бараскоп, баратэрмограф, барограф, баромэтар, баромэтрычны ціск* і інш.; **гіра-** (ад *gyros* ‘кола, круг’): *гіраскоп, гірастат, гірастатычны вагальнік, гірастатычны махавік, гіраэдрычная форма* і інш.; **дынама-** (ад *dynamis* ‘сіла’): *дынама-машына пастаяннага току, дынама-машына пераменнага току, дынаміка, дынамічнае поле, дынамічная раўнавага, дынамічная ўласьцівасьць матэрыі, дынамомэтар* і інш.; **хрома-** (ад *chroma* ‘колёр, фарба’): *хромаскоп, хромасфэра, хроматычная абэрацыя, хроматычная полярызацыя, хромафоры* і інш.; **хрона-** (ад *chronos* ‘час’): *хронаскоп, хронограф, хрономэтар, хронаграфічныя камэртоны* і інш.

Сярод **адпрыметнікавых** грэчаскіх кампанентаў у фізічнай тэрміналогіі найбольшай тэрмінаўтваральнай актыўнасцю вызначаюцца наступныя кампаненты: **іза-** (ад *isos* ‘аднолькавы’): *ізабары, ізагоны, ізадыны, ізаморфізм, ізамэтрыя, ізатопы, ізатопнасць, ізатопная матэрыя, ізатэрма, ізахронізм, ізахроннасць* і інш.; **магніта-** (ад *magnetes* ‘магнетычны’): *магнэтамэтрыя, магнэтаоптыка, магнэтастрыкцыя, магнэтограф, магнэтомэтар, магнэтон,*

магнэтызм, магнэсаруховая сіла і інш.; **мікра-** (ад *mikros* ‘малы’): *мікрафізыка, мікро-ампэр, мікро-вольт, мікро-кулён, мікро-мілімэтар, мікромэтар* і інш.; **стэрэа-** (ад *stereos* ‘прастораваы’): *стэрэаапаратар, стэрэаскоп, стэрэаскопічная камэра, стэрэаскопічны далёкамер, стэрэахэмія* і інш.

Некалькі меншым тэрмінаўтваральным патэнцыялам валодаюць звязаныя кампаненты, што паходзяць ад асноў грэчаскіх займеннікаў, лічэбнікаў, прыслоўяў, дзеясловаў. “Слоўнік фізычнае тэрмінолёгіі” змяшчае такія кампаненты: **аўта-** (ад *autos* ‘сам’): *аўтатрансфарматар, аўтаматычны выключальнік, аўтаматычны паказьнік*; **мона-** (ад *monos* ‘адзін’): *маномэтар, манамэтрычны ціск*; **п’еза-** (ад *piezo* ‘цісну’): *піезакварц, піезаэлектрычнасьць, піезаэлектрычная паверхня, піезомэтар*; **полі-** (ад *poly* ‘многа’): *полімерызацыя, поліморфізм, поліспаст, політропа*; **трыба-** (ад *tribo* ‘расціраю’): *трыбаэлектрычнасьць, трыбомэтар*; **тэле-** (ад *tele* ‘далёка’): *тэлемаханіка, тэлетэрэаскоп, тэлебачаньне, тэлевізар, тэлеграф, тэлескоп* і інш.

З’яўленне і развіццё новых тэхналогій, навуковых напрамкаў і паняццяў патрабуюць іх адпаведнай намінацыі. Беларускае фізічнае тэрміналогія, як і іншыя тэрмінасістэмы, працягвае няспынна развівацца і ўдасканальвацца. Пра гэта сведчыць з’яўленне за апошнія гады шматлікіх тэрмінаў, утвораных пры дапамозе грэчаскіх звязаных кампанентаў і зафіксаваных у сучасных фізічных слоўніках. Пераважная большасць гэтых тэрмінаў уключае вышэйназваныя кампаненты: **аэра-** (*аэрацыя, аэрагель, аэразоль, аэракасмічны, аэратэрмааптычны* і інш.), **гідра-** (*гідрабаратэрмальны, гідрагенізацыя, гідрашчыльнасьць, гідрапрывод, гідраэкструзія, гідраттрансфарматар* і інш.), **тэрма-** (*тэрмаанемаметрыя, тэрмабарычны, тэрмагідраўлічны, тэрмагірацыйны, тэрмадэструкцыя, тэрмадыфузія* і інш.), **фота-** (*фотагальванічны, фотадынаміка, фотадыёд* і інш.), **электра-** (*электраакустыка, электрод, электрарухавік, электрадыфузія, электраліт, электраоптыка, электраправоднасць, электростатыка, электрафарэз* і інш.), **аўта-** (*аўтакатод, аўтаваганні, аўтакалімацыя, аўтакарэляцыйны, аўтаэмісійны, аўтакарэляцыя* і інш.), **мона-** (*монадысперснасьць, манаімпульс, монаканал, монакінематычны, монакрыштал, манамер, манаполь, монахраматар* і інш.), **полі-** (*полівалентны, полідаменны, полікарбанат, полікандэнсацыя, полікрыштал, полімер, полімерызацыя, поліморфны, полісульфон, поліэтылен* і інш.), **п’еза-** (*п’езаэфект, п’езакераміка, п’езакерамічны* і інш.).

Таксама сучасная фізічная тэрміналогія змяшчае шэраг звязаных грэчаскіх кампанентаў, якія раней у тэрмінаўтварэнні не выкарыстоўваліся і, напрыклад, у “Слоўніку фізычнае тэрмінолёгіі” не прадстаўлены: **бія-** (ад *bios* ‘жыццё’): *біягаз, біямеханіка, біяпалімер, біясарбент, біяэнергетыка* і інш.); **нана-** (ад *nanos* ‘карлік’): *нанавольт, нанавальтметр, нанаметр, нанаэлектроніка, нанасекунда, нанаскапічны, нанашурпатаць і інш.*); **гетэра-** (ад *heteros* ‘іншы’): *гетэрадыфузія, гетэралазер, гетэрапераход,*

гетэраструктура, гетэрафазны, гетэраэпітаксіяльны і інш.); мета- (ад *meta* ‘пасля, за’): *метабалічна актыўны, метабалічна залежны, метагерманат, метаніябат, метастабіль і інш.); пара-* (ад *para* ‘каля, пры’): *парамагнетык, параксіяльны, параметрычны, параэлектрык, паратэлурыт, парапрацэс і інш.); сін-* (ад *syn* ‘разам’): *сінглет, сінганія, сінгулярнасць, сінергетыка, сінергія, сінфазны, сінхранізацыя, сінхронны і інш.); тэтра-* (ад *tetras* ‘чатыры’): *тэтрагон, тэтрада, тэтрапірол, тэтрацэн і інш.).*

Мы разгледзелі толькі некаторыя звязаныя кампаненты грэчаскага паходжання, што ўжываюцца ў беларускай фізічнай тэрміналогіі. Аднак нават гэтыя прыклады выразна дэманструюць нам вялікую прадуктыўнасць такіх кампанентаў у тэрмінаўтварэнні і ўзбагачэнні беларускай мовы дакладнымі сродкамі выражэння.

Літаратура

1. *Арашонкава Г.У., Булыка А.М., Люшцік У.В., Падлужны А.І.* Тэорыя і практыка беларускай тэрміналогіі. – Мінск, 1999.
2. Беларуская навуковая тэрміналогія. Выпуск 21. Слоўнік фізічнай тэрміналогіі. – Мінск: Выд. БАН, 1929.
3. *Болсун А.І.* Руска-беларускі слоўнік фізічных тэрмінаў. – Мінск, 1993.
4. *Булыка А.М.* Грэчаская мова // Беларуская мова: энцыклапедыя / пад рэд. А.Я. Міхневіча. – Мінск, 1994. – С. 166-167.
5. *Касцюковіч М.М., Люшцік У.В., Шчэрбін В.К.* Руска-беларускі слоўнік матэматычных, фізічных і тэхнічных тэрмінаў. – Мінск, 1995.